

Teologia Praktyczna
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza • Wydział Teologiczny
Tom 11, 2010

WIESŁAW PRZYGODA

Posługa społeczna Kościoła – nowe wyzwanie dla Kościoła w Polsce

W nowej sytuacji, w jakiej znalazł się Kościół w Europie i w Polsce po przełomie 1989 r., a jeszcze bardziej po rozszerzeniu Unii Europejskiej o kolejne 10 krajów Europy Środkowo-Wschodniej w 2004 r., zyskały na znaczeniu badania teologicznopastoralne. Jednym z celów tych badań jest teologiczna interpretacja rzeczywistości w celu wypracowania diagnozy aktualnej sytuacji społeczno-kulturowej, w której Kościół podejmuje działalność zbawczą. Dopiero na podstawie tej diagnozy można przejść do następnego etapu refleksji teologicznopastoralnej, której celem jest poszukiwanie terapii pastoralnej adekwatnej do aktualnej sytuacji człowieka i społeczeństwa. Zważywszy na fakt, iż człowiek jest istotą społeczną z natury, jednym z ważniejszych obszarów działalności zbawczej Kościoła jest posługa społeczna. Składa się na nią duszpasterstwo społeczne i apostołat społeczny katolików świeckich. Warto zgłosić pod refleksję pytanie, jaki jest stan badań teologicznopastoralnych w tym zakresie tematycznym w Polsce? Miejmy nadzieję, że to pytanie zrodzi szerszą dyskusję na temat posługi społecznej Kościoła w środowisku polskich pastoralistów.

I. Kontekst społeczno-kulturowy duszpasterstwa

Przyznać należy, że w Polsce jest sporo opracowań socjograficznych i socjologicznych dotyczących stanu religijności Polaków¹. Brakuje natomiast publika-

Wiesław PRZYGODA, ks. prof. KUL dr hab., kierownik Katedry Teologii Charytatywnej KUL, Lublin, e-mail: przygoda@kul.lublin.pl

¹ Zob. *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*. Red. W. Zdaniewicz, T. Zembru-ski. Warszawa 2000; S. Zaręba: *Dynamika świadomości religijno-moralnej młodzieży w warunkach przemian ustrojowych w Polsce (1988–1998)*. Warszawa 2003; J. Mariński: *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*. Kraków 2004; Tenże: *Katolicyzm*

cji teologicznopastoralnych na temat kontekstu społeczno-kulturowego działalności zbawczej Kościoła. Wyróżnia się w tej dziedzinie pośród innych niezbyt obszernych publikacji książka ks. R. Kamińskiego², której pierwszy rozdział w całości został poświęcony cechom społeczeństwa pluralistycznego (s. 13–56). Dopiero po prezentacji pluralizmu w wymiarze społecznej i kulturowej oraz naświetleniu istoty zmian co do miejsca i roli Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym pastoralista lubelski ukazał kierunki odnowy wspólnoty parafialnej oraz odnowy funkcji podstawowych duszpasterstwa parafialnego i ponadparafialnego. Taki kierunek myślenia w poszukiwaniach inspiracji do badań naukowych oraz w prowadzonych badaniach teologicznopastoralnych należałoby dzisiaj preferować.

Warto przypomnieć, iż pluralizm społeczno-kulturowy zrodził się na gruzach monizmu społeczno-kulturowego, charakterystycznego dla jednorodnego społeczeństwa tradycyjnego. Decydującą rolę w przekształceniu społeczeństwa tradycyjnego w społeczeństwo pluralistyczne odegrały procesy sekularyzacji i demokratyzacji. Sekularyzacja oznacza proces społeczno-kulturowy dokonujący się w czasach nowożytnych, dzięki któremu różne sektory społeczeństwa i kultury stają się stopniowo niezależne od instytucji i symboli religijnych. W jej wyniku różne segmenty życia ludzkiego przestają być przeżywane w sposób sakralny, a zaczynają być odczuwane w sposób autonomiczny w stosunku do norm i instytucji religijnych. Na skutek sekularyzacji, której początki sięgają późnego średniowiecza, rozpoczął się proces kształtowania różnorodnych światopoglądów i filozofii życia. Konkurencja odmiennych poglądów na świat i istotne przejawy życia ludzkiego stała się przyczyną pluralizmu kulturowego i w konsekwencji także społecznego³.

W społeczeństwie pluralistycznym chodzi o rywalizację dotyczącą światopoglądów, filozofii życia i systemów znaczeń, które obejmują codzienne doświadczenia człowieka i wszystkie zakresy jego aktywności, nadając im całościowy sens. W konsekwencji pluralizm rozciąga się na całą kulturę człowieka oraz jej wytwory: literaturę, sztukę, film, środki społecznego komunikowania (prasa, radio, telewizja, kino, teatr, Internet). Pluralizm kulturowy charakteryzuje się wielością głoszonych ideologii, czyli zespołów poglądów na człowieka, społeczeństwo, gospodarkę i państwo, przyswojonych przez szersze masy społeczne

polski w perspektywie europejskiej: misja czy przystosowanie, czyli z jaką religijnością do Europy? „Socjologia Religii”. T. 2: 2004 s. 61–69; *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*. Red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba. Warszawa 2004.

² Zob. R. Kamiński: *Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym*. Lublin 1997.

³ B. Drodź, W. Przygoda: *Pluralizm społeczno-kulturowy*. W: *Leksykon teologii pastoralnej*. Red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski. Lublin 2006 s. 623.

i stanowiących podstawę do poszukiwania konkretnych rozwiązań społeczno-ustrojowych.

Spółeczeństwo pluralistyczne absolutyzuje rozum, pracę i sukces, co często prowadzi do manipulacji i wypaczenia sumień ludzkich. Wrażliwość dzisiejszego człowieka na sukces zawodowy i ekonomiczny nie tylko angażuje społecznie i witalnie człowieka, ale także pośrednio utrudnia mu dostęp do świata transcendentnego (zob. KDK 19). Stąd konieczna jest troska Kościoła o pogłębianie świadomości religijnej i kształtowanie dojrzałych sumień chrześcijan. Narzędziem takiej formacji jest Objawienie Boże, a formą katecheza dzieci, młodzieży i dorosłych, przepowiadanie słowa Bożego, liturgia oraz kierownictwo duchowe.

Spółeczeństwo pluralistyczne kształtuje inny profil religijności niż społeczeństwo tradycyjne. Zmniejsza się krąg osób ściśle związanych z Kościołem, wzrasta zaś liczba tych, którzy tylko częściowo utożsamiają się z religią i Kościołem. Kościół nie może jednak zamknąć się na potrzeby religijne niewierzących, wątpiących i zagubionych. Sytuacja ta zgłasza zapotrzebowanie na duszpašterstwo społeczne i misyjne, odważniej poszukujące zagubionych ludzi i częściej sięgające po nowe środki, wskazywane przez Jana Pawła II i Benedykta XVI w ramach projektu nowej ewangelizacji.

Jaka powinna być reakcja Kościoła w Polsce na wyzwania pastoralne wynikające z aktualnego kontekstu prowadzonej działalności zbawczej? Syntetycznie ujął to ks. R. Kamiński: *Podstawowym problemem, z którym musi spotkać się Kościół w Polsce to konsekwencje wolnego rynku i etosu konsumpcyjnego stylu życia. Współżycie religii z demokracją jest w obecnej sytuacji fundamentalnym problemem, na który katolicy będą musieli odpowiedzieć. Na Zachodzie Kościół nie wywiązał się z tego zadania, dlatego doznał porażki w starciu z nowoczesnym etosem wolnego rynku. Kościół w Polsce musi odnaleźć drogę szukania Boga w demokracji i pluralizmie, w doświadczaniu konsumizmu i relatywizmu, jaki przynosi ze sobą demokracja*⁴.

Nie ulega wątpliwości, że w warunkach pluralizmu i demokracji Kościół w Polsce stale musi umacniać swoją tożsamość. Jej rozpoznawanie przez duchowieństwo, osoby konsekrowane i katolików świeckich jest niezbywalnym obowiązkiem. Tylko z ugruntowaną samoświadomością Kościół może efektywnie w społeczeństwie pluralistycznym stosować stare metody i środki oraz odpowiedzialnie otworzyć się na nowe. Dotarcie z orędziem zbawczym do ludzi żyjących w społeczeństwie pluralistycznym, zwłaszcza do ludzi zdystansowanych wobec

⁴ R. Kamiński: *Działalność zbawcza Kościoła w teorii i praktyce pastoralnej*. Lublin 2007 s. 69.

instytucji i przywódców duchowych Kościoła, wymaga zastosowania wielu metod i środków pastoralnych. Tradycyjny model duszpasterstwa nie jest w stanie zaspokoić zróżnicowanych potrzeb religijnych współczesnego człowieka. Dlatego jedynie wprzęgnięcie wielu metod i środków w strategię, plany i działalność duszpasterską stwarza szansę dotarcia z orędziem zbawczym do każdego człowieka. Wydaje się, że zarówno samo zjawisko pluralizmu społeczno-kulturowego, jak i formy reakcji pastoralnej na jego negatywne skutki w procesie zbawienia wiernych wymaga dalszych wnikliwych badań teologiczno-pastoralnych.

II. Duszpasterstwo społeczne Kościoła

Duszpasterstwo społeczne to działalność zbawcza Kościoła, akcentująca wspólnotowy charakter zbawienia, realizowana w obszarach ubóstwa i marginalizacji społecznej, mająca na celu analizę problemów społecznych i poszukiwanie ich rozwiązań zgodnie ze wskazaniami katolickiej nauki społecznej. Ponadto duszpasterstwo społeczne służy integralnemu rozwojowi ludzkości, poprzez podejmowanie różnych wyzwań społecznych, jakie przed Kościołem stawia gruntowne rozpoznanie znaków czasu⁵. Pojęcie duszpasterstwa społecznego (niem. *Sozialpastoral*) pojawiło się w niemieckiej literaturze pastoralnej w 1927 r. w kontekście poszukiwania nowych form pracy duszpasterskiej wśród odchodzących od wspólnoty Kościoła robotników i w społecznościach dużych miast⁶. We Francji wpływ na ukształtowanie się duszpasterstwa społecznego miał rozwój socjologii religii oraz lansowany w teologii pastoralnej w latach pięćdziesiątych XX w., głównie przez F. Boularda, model duszpasterstwa wspólnotowego (fr. *pastorale d'ensemble*). Model ten przeszczepiony na kontynent latynoamerykański przyczynił się do rozwoju duszpasterstwa społecznego, określanego tam również jako duszpasterstwo wyzwolenia lub duszpasterstwo diakonijne⁷.

W Polsce dotychczas ukazało się niewiele publikacji pastoralnoteologicznych na temat duszpasterstwa społecznego⁸. Wydaje się, że ten obszar badawczy wymaga najpierw jeszcze szerszego rozpoznania w świecie, a następnie dopiero

⁵ J. Wał, W. Przygoda: *Spoleczne duszpasterstwo*. W: *Leksykon teologii pastoralnej*. Red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski. Lublin 2006 s. 808.

⁶ Zob. L.H. Gec: *Aufbruch zur sozialen Pastoral*. T. 1–2. Essen 1969; H. Steinkamp: *Sozialpastoral*. Freiburg im Br. 1991.

⁷ Zob. D. Defois: *Les chretiens dans la societe. Le mystere du salut dans sa traduction sociale*. Paris 1986.

⁸ Zob. J. Wał: *Miejsce i rola posługi charytatywnej w całokształcie duszpasterstwa społecznego Kościoła*. „Polonia Sacra”. R: 45: 1997 nr 1 s. 245–265; B. Biela: *Duszpasterstwo społeczne Kościoła w świetle II Polskiego Synodu Plenarnego*. „Teologia Praktyczna”. T. 3: 2002 s. 243–250.

wielokierunkowych badań na gruncie polskim. W tym kontekście chociaż skierowany wprost do praktyków duszpasterstwa, zachowuje swoją aktualność również w odniesieniu do teoretyków teologii pastoralnej postulat nestora polskich pastoralistów, ks. R. Kamińskiego: *Kościół musi położyć większy niż dotąd nacisk na kształtowanie społecznego wymiaru wiary katolickiej. Zachodzące w Polsce przemiany wskazują na potrzebę jej stosowania w życiu społecznym, a to nie może nastąpić bez jej znajomości. W wychowaniu należy kłaść większy nacisk na zinternalizowanie wartości i zasad etyczno-społecznych, czyli przyswojenie ich przez katolików, uczynienie ich własnymi i kierowanie się nimi w życiu jednostkowym i społecznym. W sekularyzowanym świecie zaangażowanie w to, co doczesne, winno objawić to, co Boskie (1 J 4, 20). Doświadczenie religijne, jeśli ma być rozumiane i przeżywane, musi umieć włączyć się w rytm codzienności istnienia jako sakrament i modlitwa*⁹. Takie ukierunkowanie pracy duszpasterskiej wymaga jednak uprzedniego wypracowania polskiego modelu duszpasterstwa społecznego.

II. Apostolat społeczny katolików

Apostolat społeczny katolików to podstawowa forma własnego apostołstwa świeckich, polegająca na zgodności życia z wiarą, w uczciwym wykonywaniu obowiązków domowych, społecznych i zawodowych, dzięki czemu inni ludzie pociągani są do umiłowania prawdy i dobra, a ostatecznie do Chrystusa i Kościoła¹⁰. Ze społecznej natury człowieka wynika potrzeba zaangażowania apostołskiego w życie społecznym. Również chrześcijańskie powołanie do świętości wymaga zaangażowania w różne dziedziny życia społecznego. Istotą apostołatu społecznego katolików jest przepajanie wszystkich dziedzin spraw doczesnych duchem i wartościami chrześcijańskimi z właściwą sobie kompetencją i na własną odpowiedzialność, kierując się światłem Ewangelii i miłością chrześcijańską (zob. KK 36; DA 7). Nauczanie Kościoła współczesnego wskazuje katolikom następujące dziedziny odnowy porządku doczesnego: rodzinę, kulturę i mass media, życie społeczno-gospodarcze i ekologię, politykę i troskę o budowanie pokoju w świecie (zob. DA 13–14; EN 70; ChL 40–44).

Dotychczasowe duszpasterstwo, w przekonaniu ks. R. Kamińskiego, bardziej akcentowało udział w życiu religijnym, aniżeli aktywne uczestnictwo katolików w różnych dziedzinach życia społecznego¹¹. Tymczasem społeczne na-

⁹ R. Kamiński: *Działalność zbawcza Kościoła w teorii i praktyce pastoralnej*, dz. cyt., s. 70–71.

¹⁰ W. Przygoda: *Apostolat społeczny*. W: *Leksykon teologii pastoralnej*. Red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski. Lublin 2006 s. 55.

¹¹ R. Kamiński, dz. cyt., s. 71.

uczanie Kościoła już od dawna zachęcało katolików świeckich do podejmowania działalności w świecie. Soborowa konstytucja *Gaudium et spes* wprowadziła rozróżnienie działalności w imieniu Kościoła i w „imieniu własnym” (KDK 76). Pierwsza z nich wymaga misji Kościoła, druga może być podejmowana we własnym zakresie, jednakże musi być oparta na Ewangelii oraz społecznym nauczaniu Kościoła. Celem apostołatu społecznego katolików jest przepajanie sfery życia społeczno-politycznego chrześcijańskim systemem wartości. Do realizacji tego potrzeba, aby katolicy świeccy w Polsce działalność społeczno-ekonomiczną, polityczną i kulturalną rozwijali we własnym imieniu jako obywatele kierujący się głosem sumienia chrześcijańskiego.

Nie można stwierdzić, że problematyka apostołatu społecznego katolików nie jest podejmowana przez polskich teologów¹². Publikacje polskich autorów na temat apostołatu społecznego mają zróżnicowany charakter. Jedni ujmują apostołat społeczny w perspektywie teologicznomoralnej, inni bardziej akcentują wskazania katolickiej nauki społecznej. Wydaje się, że wciąż pozostaje miejsce do rozwijania refleksji teologicznopastoralnej na temat apostołatu społecznego, tym bardziej że stan zaangażowania społecznego świeckich katolików w Polsce jest powszechnie oceniany wciąż jako dosyć słaby¹³.

III. Posługa społeczna Kościoła

Dotychczasowe publikacje teologicznopastoralne na temat duszpasterstwa społecznego i apostołatu społecznego miały charakter raczej wycinkowy, jednoaspektowy. Nikt nie odważył się na dokonanie w tej dziedzinie jakiegokolwiek syntezy. Dlatego z tym większą uwagą należy odnotować dzieło ks. Bogusława Drożdża¹⁴ pt. *Posługa społeczna Kościoła. Studium pastoralne w świetle na-*

¹² Zob. *Zaangażowanie chrześcijan w życiu społecznym*. Red. A. Marcol. Opole 1994; T. Borutka: *Zadania społeczne laikatu*. Bielsko-Biała 1996; J. Nagórny: *Posłannictwo chrześcijan w świecie*. Lublin 1998; M. Czekalski: *Chrześcijanin wobec wyborów politycznych*. Przewodnik. Kraków 2000; M. Florczyk: *Teologiczne motywy zaangażowania świeckich w życie polityczne*. W: Komisja Duszpasterska Episkopatu Polski: *Program duszpasterski na rok 2000/2001*. Katowice 2000 s. 369–377; P. Mazurkiewicz: *Kościół i demokracja*. Warszawa 2001; *W trzecie tysiąclecie. Komentarz pastoralny do dokumentów II Polskiego Synodu Plenarnego*. Red. W. Lechowicz. Tarnów 2002 s. 54–86; M. Fiałkowski, S. Pamuła [i in.]: *Apostołat społeczny katolików świeckich*. W: *Teologia pastoralna*. Red. R. Kamiński. Lublin 2002 s. 507–598; J. Gocko: *Kościół obecny w świecie – posłany do świata*. Lublin 2003.

¹³ Zob. *Sól ziemi. Powołanie i posłannictwo świeckich*. W: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*. Pallottinum. Poznań 2001 nr 18 s. 150.

¹⁴ Bogusław Drożdż, ur. 1963, ksiądz diecezji legnickiej, dr hab. teologii pastoralnej, adiunkt w Katedrze Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Duszpasterskiej na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu. W latach 1991–1995 odbył studia specjalistyczne z teologii pastoralnej w Instytucie Teologii Pastoralnej KUL, broniąc w 1995 r. doktorat z teologii pastoralnej pt. *Wychowawcza funkcja Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym w nauczaniu papieża Jana*

uczania współczesnego Kościoła (Legnica 2009). Jest to opracowanie holistyczne szerokiej dziedziny posługi społecznej Kościoła w Polsce w perspektywie teologicznopastoralnej i dlatego zasługuje na szczególne zainteresowanie zwłaszcza w środowisku polskich pastoralistów.

Tematyka książki, będącej rozprawą habilitacyjną ks. B. Drożdża, organicznie wyrasta z jego dotychczasowych badań i jest ich swoistym zwieńczeniem. W omawianej książce posługa społeczna Kościoła została opracowana przede wszystkim w aspekcie teoretycznych założeń, chociaż pojawiają się wątki dotyczące praktycznej realizacji tejże posługi przez wspólnotę Ludu Bożego, a nawet postulaty jej udoskonalenia w przyszłości. Problem swojej rozprawy ks. B. Drożdż wyraził w formie pytania naukowego: *jak nauczanie współczesnego Kościoła postrzega i interpretuje zagadnienie społecznej posługi aktualizowanej przez wspólnotę Ludu Bożego?* (s. 11). W innym miejscu Autor jeszcze raz sprecyzował cel swojej rozprawy w formie indykatywnej, wskazując, że celem podjętego studium jest ukazanie *modelu teologicznego społecznej posługi Kościoła* (s. 20). W każdym razie Autor przeprowadził wnikliwą refleksję na temat posługi społecznej Kościoła w aspekcie podstaw teoretycznych oraz form jej realizacji w różnych obszarach życia społecznego w kontekście uwarunkowań społeczeństwa polskiego.

W rozwiązaniu postawionego we wprowadzeniu książki problemu ks. B. Drożdż korzystał przede wszystkim z nauczania Kościoła współczesnego oraz aktualnych wyników badań nauk społecznych. Książka składa się z czterech rozdziałów, z czego pierwszy traktuje o podstawach teologicznych posługi społecznej Kościoła. W ramach tego rozdziału zostały obszernie omówione antropologiczne, chrystologiczne i pneumatologiczne fundamenty duszpastersko-apostolskiego działania społecznego Kościoła. Kolejne trzy rozdziały omawianej publikacji ukazują poszczególne dziedziny ludzkiego życia, w których urzeczywistniana jest posługa społeczna Kościoła. Rozdział drugi dotyczy posługi społecznej Kościoła w dziedzinie wychowawczej i obejmuje analizę aktywności dydaktyczno-wychowawczej Kościoła, rolę środków społecznego przekazu w wychowawczej misji Kościoła oraz wychowanie chrześcijan przez dialog z ludźmi dobrej woli. W trzecim rozdziale książki Autor przedstawia problematykę aktualizowania się społecznej posługi Kościoła w dziedzinie obyczajowo-obrzędowej, w ramach której eksponuje promocję miłości rodzinnej, posługę charytatywną Kościoła oraz tworzenie nowych chrześcijańskich wzorów kulturowych. Rozdział czwarty poświęcony jest posłudze społecznej Kościoła przez

Pawła II. Studium pastoralne. W 2010 r. przeprowadził kolokwium habilitacyjne na PWT we Wrocławiu na podstawie dorobku naukowego i wspomnianej wyżej książki: *Posługa społeczna Kościoła. Studium pastoralne w świetle nauczania współczesnego Kościoła*. Legnica 2009 ss. 576.

promocję i budowę wspólnoty. Autor położył szczególny akcent najpierw na wspólnototwórczej roli Kościoła w społeczności globalnej, a następnie wyeksponował zadania społeczne Ludu Bożego w dziedzinie polityki i życia społeczno-gospodarczego.

Na pochwałę Autora omawianej książki zasługuje rzeczowość i zdolność koncentrowania się na istotnych merytorycznie kwestiach podjętego tematu. Układ rozdziałów, wzięty z klucza przedmiotowego dziedzin społecznej posługi Kościoła, odpowiada duchowi *Vaticanum II* i nauczaniu Kościoła posoborowego. Wszystkie przeprowadzone analizy są zasadne i solidnie udokumentowane źródłowo. Czasem jest to narracja utkana z tekstów dokumentów Kościoła. Autor różne wypowiedzi *Magisterium Ecclesiae* dopuszcza do głosu, umiejętnie je systematyzując, cytując, parafrazując i komentując zarazem. Zasadniczy walor książki ks. B. Drożdża polega na stworzeniu syntetycznego, wieloaspektowego i dogłębnie uzasadnionego modelu teologiczno-normatywnego posługi społecznej Kościoła. Jest to swoiste *novum* i wkład Autora w rozwój teologii pastoralnej, gdyż nikt dotychczas takiej syntezy na gruncie tej dyscypliny teologicznej nie wypracował. Autor przedstawił w pierwszym rozdziale swojej rozprawy naukowej istotę i teologiczne podstawy posługi społecznej Kościoła. Pozostałe trzy rozdziały zawierają natomiast wykładnię Kościoła współczesnego odnośnie zadań społecznych poszczególnych grup Ludu Bożego oraz przedmiotu działalności społecznej Kościoła. Książka ks. B. Drożdża odznacza się dystansem naukowym, dzięki któremu Autor wyciąga wnioski w sposób zasadny i ostrożny. Wszystko to świadczy o jego dojrzałości naukowej i szerokiej wiedzy teologiczno-pastoralnej.

Zasadniczo pozytywną ocenę książki ks. B. Drożdża trzeba uzupełnić kilkoma uwagami krytycznymi. Chodzi tutaj o twórczą krytykę, która zmierza do pogłębienia refleksji na temat posługi społecznej Kościoła i otwarcia jej na postulaty dzisiejsze i przyszłe. Tylko bowiem dobre opracowania rodzą pytania szczegółowe. Podstawowym pojęciem omawianej publikacji jest „posługa społeczna”. Pojęcie to Autor mógł lepiej zoperacjonalizować we wprowadzeniu książki. Przydałaby się dokładniejsza analiza prakseologiczna tego złożonego pojęcia i pokazanie nie tylko celu i przedmiotu posługi społecznej, lecz także dokładniejsze ukazanie już we wstępie książki zadań społecznych poszczególnych grup Ludu Bożego oraz głównych metod i środków społecznego zaangażowania Kościoła. Należałoby zwłaszcza rozróżnić zadania hierarchii i zdania katolików świeckich w posłudze społecznej. Zasadne byłoby również wnikliwsze ukazanie relacji posługi społecznej Kościoła do duszpasterstwa i apostołstwa, co zostało wprawdzie zaznaczone, ale zbyt krótko i ogólnie. Ponadto zbyt wąsko ks. B. Drożdż ukazał rolę wolontariatu w posłudze społecznej Kościoła. Wprawdzie poświęcił nieco miejsca wolontariatowi charytatywnemu (s. 335–339), ale nie

może to być satysfakcjonujące, gdyż wolontariat stanowi dzisiaj kluczową formę zaangażowania społecznego katolików praktycznie we wszystkich omawianych w rozprawie sferach życia społecznego, a to nie znalazło należytego odbicia w przeprowadzonej refleksji.

Rozprawa naukowa ks. B. Drożdża ma charakter normatywny, co zostało zapowiedziane we wprowadzeniu (s. 20), dlatego na końcu rozdziałów dopuszczalne jest jedynie zestawienie wniosków teologicznych, wypływających z analiz źródeł zastanych teologii pastoralnej. Postulaty zmian w działalności zbawczej Kościoła są uzasadnione na gruncie teologii pastoralnej tylko wówczas, gdy faktyczna działalność zbawcza jest poddana własnym badaniom empirycznym lub analizie wtórnej innych zastanych wyników badań empirycznych. Ponieważ Autor nie przeprowadził własnych badań empirycznych ani nie miał dostępu do wyników innych badań empirycznych posługi społecznej Kościoła w Polsce lub nawet innym kraju, nie wydaje się uzasadnione formułowanie postulatów pastoralnych. Wnikliwe jednak studium paragrafów sumujących każdy rozdział wykazuje, że Autorowi chodzi w nich właśnie tylko o wnioski pastoralne wynikające z nauczania Kościoła współczesnego.

Mimo tych kilku krytycznych uwag, należy stwierdzić, że książka ks. B. Drożdża stanowi *novum* w dotychczasowych studiach pastoralnych nad problematyką posługi społecznej Kościoła. Weryfikuje ona poglądy prezentowane przez różnych autorów na temat tej posługi. W dotychczasowych opracowaniach, zarówno krajowych jak i zagranicznych, podejmowano refleksję albo nad duszpasterstwem społecznym, albo nad apostołatem społecznym katolików. Ks. B. Drożdż odważył się ująć posługę społeczną Kościoła w sposób holistyczny i trzeba przyznać, że uczynił to z dużym powodzeniem, a zgłoszone wyżej uwagi krytyczne nie pomniejszają tego osiągnięcia, lecz wskazują jedynie kierunki rozwoju i doskonalenia refleksji w tej interesującej dziedzinie wiedzy teologiczno-pastoralnej w przyszłości. Ks. B. Drożdż z pełną konsekwencją wskazał na chrześcijańskie podstawy posługi społecznej Kościoła, na obszary i formy jej realizacji w aktualnych uwarunkowaniach Kościoła w Polsce, a także na możliwości dostosowania jej do dzisiejszych znaków czasu. Wydaje się, że wiele jego myśli prezentowanych w rozprawie z pewnością wejdzie na trwałe do literatury przedmiotu zarówno polskiej, jak i międzynarodowej. Dodatkowym walorem ocenianej książki jest jej aktualność, gdyż wychodzi ona naprzeciw rosnącemu zapotrzebowaniu na takie opracowania, tak ze strony duszpasterzy jak i ze strony świeckich liderów grup, wspólnot i stowarzyszeń pragnących podejmować wielorakie zadania z zakresu posługi społecznej Kościoła.

Ze względu na dużą dynamikę zmian w zakresie preferowanych wartości, przekonań i stylów życia współczesnych społeczeństw, zwłaszcza w kręgu kultury euroatlantyckiej, działalność pastoralną Kościoła powinna cechować wrażliwość kairolologiczna. Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis* wskazuje, że posługa duszpasterska powinna być dostosowana do epoki i środowiska, w których jest realizowana. Współczesny duszpasterz musi nauczyć się rozpoznawać, *dokąd zmierza dzisiejsze społeczeństwo, odkrywać jego głębokie potrzeby duchowe, określać konkretne i główne zadania oraz odpowiadające im metody duszpasterskie, by stosownie odpowiedzieć ludzkim oczekiwaniom* (PDV 5). Dzisiejsza posługa pastoralna domaga się badania postępu we wszystkich dziedzinach wiedzy i pragmatyki życiowej. Duszpasterz musi nauczyć się odczytywać i teologicznie interpretować znaki czasu. Do tego nie wystarczy powierzchowna obserwacja rzeczywistości, przytaczanie danych statystycznych lub wyników często tendencyjnych sondaży prasowych. Potrzebne są gruntowne badania naukowe, zwłaszcza badania w zakresie nauk społecznych, ukazujące pełny obraz rzeczywistości społeczno-kulturowej i kościelnej (zob. PDV 10). Wydaje się, że rzeczywistość działalności społecznej Kościoła w Polsce domaga się gruntownych badań teologiczno-pastoralnych, zwłaszcza badań empiryczno-pastoralnych. Ponadto rośnie zapotrzebowanie na nowe opracowania naukowe tej dynamicznej rzeczywistości oraz praktyczne podręczniki dla duszpasterzy i świeckich animatorów posługi społecznej.